

wat hij nog haast nooit gedaan had - viel even zijn gezicht. Ik had nog nooit iemand zijn gezicht zien vallen, en toen zei hij letterlijk: 'met die arm heb ik betaald'. Toen zei ik hem dat Bernhard toch geweldig politiek is, en hij zei dat hij dat nooit gezien had. Dat is begrijpelijk, want als hij *Der Schein trügt* ziet met Minetti en Traugott Böhre, dan is daar dus helemaal geen politiek in ter rug te vinden, geen syllabe."

Oorlog

LDC: Als ik naar een film kijk, zal die inside-informatie mij ofwel niet ontgaan, ofwel zo getoond worden dat ze mij niet kan ontgaan. Terwijl bij die stukken dat aspect oorlog mij gewoon niet duidelijk is, tenzij je het mij verteld.

JJL: "Maar dat is niet eigenaardig, dat komt door de media. Niet dat je afgestompt bent, maar je bent wel gewend de plaatjes bij het verhaal te krijgen."

LDC: Maar de films van Greenaway zijn ook zo ingewikkeld, en die begrijp ik zonder meer.

JJL: "Maar bij film kan je je permitteren zeer ver te gaan in het detail zonder in naturalisme te vervallen. Maar als je er in het toneel die dingen bijgeeft, is het meteen dubbel op. Het is een leuke discussie natuurlijk, want ik speel die stukken met die wetenschap. Het gezaag over de gieterij bv. in *Am Ziel*, en de sierplanten die de ruimte moeten opvrolijken, dat zijn echt traumatische beelden, van hypocrisie oplossingen om menselijke situaties enigszins helder te maken. Als je dat op film zou maken, dan kon je dat laten zien, en zou iedereen het weten. Maar dat zie jij dus niet, ik kan jou niet duidelijk maken dat ik dat speel. Wat zie je dan wel, kan je je er dan nog in engageren? Of zeg jij gewoon: dat zijn mensen die niet meer bestaan? "

LDC: Mensen als Wittgenstein (Ritter, Dene, Voss), de broers in Der Schein trügt, bestaan wat mij betreft gewoon niet meer. De dame die naar Katwijk (Am Ziel) gaat is enkel 'upper upper class', ook niet erg herkenbaar.

JJL: "Interessant dat je die dame zo omschrijft, terwijl ze dat eigenlijk helemaal niet is. Waarom is dat voor jou 'upper upper class', en wat betekent die klasse voor jou? Ik zou niet weten wat ik 'upper class' zou moeten noemen. Moet ik die vreselijke Brusselse ondernemers in hun hobbezakkerige pakken en hun BMW's, moet ik dat 'upper class' noemen? Ik vind dat zink-

put, ze scheppen hun eigen zinkput, en zetten daarnaast een appartementsgebouw met dubbele ramen om op die zinkput uit te kijken. Is dat 'upper class'?"

LDC: Rond de eeuwwisseling waren er in Londen 1 miljoen mensen die leefden van rente. Zij bestaan nog, maar ze zijn zo zeldzaam geworden, ik ben nog nooit iemand tegengekomen die van rente leeft. De figuur van de rentenier, die ten overvloede aanwezig is in de stukken van Bernhard, hoort thuis rond de eeuwwisseling, en je blijft er nog aantreffen tot vlak na de Eerste Wereldoorlog. Maar daarna toch niet meer.

JJL: "Dat is misschien wat Rischbieter 'Wienerisch' noemt, want in Wenen is dat nog wel zo. Daar heb je wel gelijk in. Maar die renteniers van toen zijn nu beleggers geworden. En in *Ritter, Dene, Voss* bv., waarin jij dan Wittgenstein kan herkennen, draait het niet om het geld, het rentenieren als zodanig, maar rond een citaat van Schopenhauer dat er op neer komt dat je nooit over de grens van de waanzin mag gaan, want dan ga je dood. Het gaat over de 'dodelijke' onmogelijkheid om met geld om te gaan. Je hoeft het maar even te verdraaien en je zit in onze verzorgingsmaatschappij waarin de investeringspolitiek volslagen is doorgeslagen naar de andere kant."

LDC: In die zin blijven die stukken natuurlijk wel leesbaar. Ook zonder de joodse of de Oostenrijkse oorlogsachtergrond.

JJL: "Alle stukken van Peter Handke gaan over de oorlog. Dat zegt hij letterlijk. Het is het schoonmaken van

de taal, het schoonmaken van de kapotgemaakte dramaturgie van het Duitse toneel, van de literatuur überhaupt: die taal is gesproken door de onderdrukker en moet dus vrijgemaakt worden. Er moet dus eindeloos worden doorgezaagd over dingen die iedereen zogenaamd vergeten is. Dat is ook zo bij Thomas Bernhard, maar pas bij *Heldenplatz*, waarin hij een joodse familie opvoert die 'fout' is, in Oostenrijk, dat nog veel minder deugt, ontdekt de Duitse pers het engagement van Bernhard. Terwijl dat in zijn romans al decennia aan de orde was. Maar dat heeft blijkbaar niemand willen zien."

Verzet

KT: Of je die achtergrond oppikt of niet, heeft veel te maken waarop je al dan niet die oorlog die je niet gekend hebt - ik toch niet - verwerkt hebt in je eigen leven. Bij mij is die oorlog nogal expliciet aan de orde geweest in mijn opvoeding, en met Thomas Bernhard maakte ik relatief vroeg kennis. Bernhard was dus niet zo onschuldig-chagrignig. In tegenstelling bv. tot de Engelse salonstukken die jullie ook hebben opgevoerd.

JJL: "Dat laatste is ook niet helemaal waar. Naar mijn oordeel is het theater, momenteel, een soort ondergrondse, een verzet, het is voor een bepaalde elite, een bepaalde 'gemeente', in de protestantse zin van het woord: je kiest ervoor, en je wordt erin opgenomen. Bijna alle stukken gaan over een geheim, ook Oscar Wilde. Wilde gaat

*Shakespeare
Dringend Gesucht
(Discordia)
foto Bert Nienhuis*

